

УДК 159.9

А-43

Рекомендовано до друку Вченою радою Вищого навчального приватного закладу «Дніпровський гуманітарний університет» (протокол від 29.02.2024 № 5).

А-43 Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 22 груд. 2023 р.). Дніпро : ВНПЗ «Дніпровський гуманітарний університет», 2024. 100 с.

Збірник містить матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми психології в умовах політичної та економічної нестабільності» (22.12.2023), у роботі якої взяли участь зарубіжні та вітчизняні теоретики та практики в галузі психології й медицини, здобувачі вищої освіти та докторанти закладів вищої освіти.

Матеріали науково-практичної конференції надруковані в авторській редакції.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

докт. юрид. наук, проф. **Олег КИРИЧЕНКО** (*голова*); канд. юрид. наук, доц. **Тетяна ЛЕЖНЄВА** (*заст. голови*); канд. псих. наук, доц. **Людмила ПРИСНЯКОВА** (*заст. голови*); **Андрій МІРОШНИК** (*секретар*); докт. політ. наук, проф. **Олег АГАРКОВ**; докт. псих. наук, проф. **Олександр САМОЙЛОВ**; докт. мед. наук, проф., засл. лікар України **Ірина СПРІНА**.

ISBN 978-966-981-878-2

© ВНПЗ ДГУ, 2024

© Автори, 2024

ПСИХОЛОГІЯ ЛЮДИНИ В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЯХ

Алещенко Ольга Валеріївна

викладач кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

ВИКОРИСТАННЯ НЕНОРМАТИВНОЇ ЛЕКСИКИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ЧАСУ

Останніми роками вживання ненормативної лексики набуло значного поширення в суспільстві. З початком повномасштабної російсько-української війни, 24 лютого 2022 року, міжособистісна комунікація серед населення України зазнала значних змін і парадоксальних зрушень: ненормативна лексика була «легалізована» і поширюється через державні телеканали, білборди, мобільні додатки та марки у вигляді антивоєнних гасел і патріотичних висловлювань. У суспільстві сформувалося толерантне ставлення до цього явища, що, в свою чергу, вказує на його гетерогенність і багатофункціональність. Українська дослідниця Л. Харлицька зазначає, що неконтрольований потік ненормативної лексики може «посилюватися» в періоди глобальних історичних потрясінь і соціальної нестабільності (військові конфлікти, революції, загроза розпаду держави, економічна криза тощо). В сьогоденній Україні ненормативна лексика може бути природним процесом мовлення, спричиненим розрядкою психологічної напруги, вираженням агресії, демонстрацією сили та впевненості й бажанням відповісти на фізичне та моральне насильство (Харлицька, 2018) [2, с. 85]. Ю. Макарець підкреслює, що мовна норма може варіюватися залежно від територіальної та соціальної групи і слугує маркером опозиції «свій-чужий» [3, с. 151-153]. Тому висловлювання може бути інтерпретоване по-різному залежно від контексту, оточення та ситуації.

Зазвичай, використання нецензурних слів та висловів визначається як сукупність табуйованих лексичних одиниць, що не відповідають вимогам літературних норм та можуть свідчити про низький рівень розвитку мовної культури (Droessiger, 2017) [6, с.202]. Проте, на думку багатьох дослідників, специфіка міжособистісної комунікації - структура багатофункціональна та динамічна. Отже, лайка в міжособистісному спілкуванні може сприйматися по-різному, залежно від контексту та конкретних подій, і не обов'язково характеризує мовця як неосвічену та невибагливу людину. Вживання лайливих слів як невід'ємної частини розмовної мови, може свідчити про психологічні смисли, пов'язані з таким вживанням мови. Сюди відносяться насамперед негативні емоції та відповідні установки, ставлення, що ґрунтуються на агресії, осуді, деструктивності тощо. Нецензурна лексика може стати адресною, персоналізованою. У цьому випадку основним завданням є образити, принизити, зганьбити, оббрехати адресата

висловлювання або виступити проти когось. Коли йдеться про непрямі образи, багато дослідників вважають, що лайка найчастіше виконує такі функції:

- ідентифікація з групою і прийняття групи як «своєї»;
- протест проти соціальних норм, вихваляння свободою і толерантністю;
- підвищення виражальних можливостей мови;
- засіб зняття психологічної напруги індивіда;
- заміна слів-заповнювачів у паузах мовлення та деякі інші функції [1,

с. 7-8].

Лихослів'я може виникати автоматично як реакція на фізичне відчуття в емоціях людини: фізичний біль, здивування тощо. Основною характеристикою ненормативної лексики є парадоксальність поєднання суджень із сексуальністю та посиланнями на неї. Ненормативна лексика стосується повсякденного життя та характеристик певних людей. Споконвіччя нецензурна мова використовувалася тільки чоловіками, і не для того, щоб сваритися один на одного, а для того, щоб спілкуватися весело, швидко, чітко та емоційно в екстремальних обставинах і ситуаціях. Військові, через постійне перебування в умовах дістресу переходять на такий спосіб спілкування з використанням нецензурної лексики. Причому, серед військових чоловіків та жінок на сьогодні не виявлено гендерних відмінностей у використанні нецензурних висловів [4].

Група, яка порушує нормативність мови через використання лайки, має вищий рівень вербальної та фізичної агресії. Люди цієї групи схильні виражати свої негативні емоції у формі крику, погроз, образ та застосування фізичної сили до інших людей. Однак варто зазначити, що освічена та культурна людина, швидше за все, виражатиме її у вигляді дотепних фраз, які можуть зачепити «болючі точки» співрозмовника, не порушуючи нормативності мовлення в процесі комунікації. Порівняльний аналіз показників мовленнєвої тривожності показав, що група людей, які дотримуються нормативної манери спілкування, має вищі показники мовленнєвої тривожності. Ці люди схильні турбуватися про те, як їх сприймають оточуючі, намагаються контролювати своє мовлення і висловлюватися так, щоб не справляти поганого враження. Представники групи, які порушують мовну нормативність, мають нижчий рівень мовної тривожності, ніж ті, хто не вживає ненормативної лексики. Вплив мовної тривожності на мовну культуру військових можна пояснити кількома способами. Згідно з дослідженнями О. Турчак, було виявлено, що мовна тривожність розвивається у військових під впливом стресових факторів під час служби. Мовна тривожність характеризується такими ознаками: труднощі у виборі слів для вираження свого змісту, логічно незавершені речення, використання ключових слів для завершення думки тощо [5, с.156]. Тому можна припустити, що люди з високим рівнем мовної тривожності в моторній фазі вираження думки схильні контролювати і обмежувати своє мовлення, щоб не справити поганого враження на співрозмовника. Можна припустити, що високий рівень агресії та низький рівень мовної тривожності дозволяє

військовим проявляти агресивні тенденції та висловлювати свої думки за допомогою лайки, не турбуючись про враження оточуючих і не замислюючись про вибір слів.

Доведено, що група з нормативним мовленням має вищий рівень самоконтролю та оцінки своєї діяльності. Це свідчить про те, що такі люди більше переймаються доречністю своїх висловлювань і залежать не від свого внутрішнього стану, а від вимог ситуації та соціальних норм. Ця група має високий ступінь контролю та оцінки своєї мовленнєвої поведінки, що дозволяє їм краще програмувати власні висловлювання та уникати вживання ненормативної лексики навіть в емоційно складних ситуаціях. Варто зазначити, що внутрішнє програмування є важливою частиною мовленнєвих і мислених процесів у міжособистісному спілкуванні. Сучасні дослідження показують, що успішна та змістовна міжособистісна комунікація безпосередньо пов'язана з внутрішнім мовленням, де відбувається програмування майбутніх висловлювань та реалізація внутрішньої програми у зовнішньому мовленні. Особливості відтворення внутрішньої мовленнєвої програми на зовнішньому рівні залежать не лише від порядку, логіки та зв'язності усного мовлення, а й від того, як його сприймають інші (Л. Калмикова, 2020) [2, с. 138].

Військові, схильні до порушення нормативності мовлення, мають вищі показники комунікативної компетентності. Ймовірно, лайка також є інструментом, який дозволяє їм максимально ефективно встановлювати комунікативний контакт з іншими, емоційно забарвлювати спілкування, зацікавлювати та вражати співрозмовників у процесі міжособистісної комунікації.

Це свідчить про те, що високий рівень рефлексивності дозволяє військовим критично ставитися до власної дискурсивної діяльності, розуміти доречність власних висловлювань, дотримуватися правил та етичних норм дискурсу і, відповідно, утримуватися від використання ненормативної лексики. Військові, які порушують нормативність мовлення, отримують низькі бали за шкалою рефлексивності, що свідчить про те, що вони не завжди здатні побачити себе з боку та оцінити, наскільки їхнє мовлення впливає на інших. Через низьку рефлексивність деякі мовні одиниці (в тому числі лайливі слова) можуть використовуватися автоматично. У своєму дослідженні рефлексивності в професійному дискурсі Г. Калмиков виявив, що в процесі професійної комунікації фахова мова використовується несвідомо, вона відразу актуалізується в дискурсі у вигляді загальнозживаних слів і синтаксичних конструкцій завдяки автоматизму, без ретельного осмислення вибору мовних засобів (Л. Калмикова, 2020) [2, с. 141]. Можна припустити, що подібний механізм діє і у застосуванні лайливих слів, оскільки вони є часто вживаними. Розвинені комунікативні навички, високий рівень агресії, гнучкості, міжособистісного емоційного інтелекту, низький рівень мовної тривожності, рефлексії та соціального контролю підвищують ймовірність того, що військові будуть використовувати ненормативну лексику у процесі

міжособистісного спілкування. Така особистість не схильна детально аналізувати власні помилки або замислюватися над тим, яке враження вона справляє на оточуючих. Поведінка більше залежить від внутрішніх станів та емоцій. Водночас така людина має сильні комунікативні навички, досить високий рівень міжособистісного емоційного інтелекту та вміння гнучко діяти в несподіваних ситуаціях. Слід зазначити, що військові, які вживають ненормативну лексику, мають як негативні, так і деякі позитивні риси особистості. У цьому контексті при оцінюванні вербальної поведінки доцільно звертати увагу на контекст вживання ненормативної лексики.

Порушення нормативності мови може мати і біологічне підґрунтя. Цю думку підтверджують американські дослідники Т. Jay, К. Janschewitz (2018), які з'ясували, що використання нецензурної лексики може бути пов'язано з частим використанням лайливих слів як способу зняття психологічної напруги [7]. За даними українських дослідників, вербальні засоби спонтанного реагування на стресові подразники у військовослужбовців характеризуються широким використанням ненормативної лексики.

З давніх-давен вважається, що лайка - це не образа, а засіб захисту. Ось чому люди, які перебувають в зоні бойових дій так багато лаються. Світ для них стає занадто ворожим, і вони намагаються захистити себе якнайкраще. За витонченою лайкою підлітки намагаються приховати свої слабкості і здаватися сильнішими, витривалішими і непереможними. Таким чином, у міжособистісній комунікації вживання ненормативної лексики пов'язане з певними моделями поведінки та уявленнями про її зміст, в основі яких лежать негативні переживання, що впливають на здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Баган М., Навальна М. & Істоміна А. 2022. Індивідуальні вербальні коди спонтанної емоційної психорегуляції сучасної української молоді. *Psycholinguistics*. 31(2). 6-32.
2. Калмикова Л., Харченко Н., Волженцева І., Калмиков Г. & Мисан І. 2020. Актуалізація проблематики внутрішнього мовлення в психолінгвістиці комунікації: результати систематичного огляду і метааналізу. *Psycholinguistics*. 28(1). 83-148.
3. Макарець Ю. Психолінгвістична природа мовної норми та її місце серед чинників мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*. 29(2). 2021. С. 151-172.
4. Психологічні особливості застосування ненормативної лексики у міжособистісній комунікації. URL: https://www.researchgate.net/publication/360985070_PSIHOLOGICNI_OSOBLIVOSTI_ZASTOSUVANNA_NENORMATIVNOI_LEKSIKI_U_MIZOSOBISNI_SNIJ_KOMUNIKACII (дата звернення 16.12.2023).
5. Турчак О. М. Дослідження якісних і кількісних показників мовленнєвої тривожності в усному мовленні студентів у ситуаціях емоційної напруги. *Психолінгвістика*. 2014. 7. 143–15.

6. Droessiger H. H. On evaluative conceptualizations of swear words and invectives. *Athens journal of philology*. 4(3). 2017. P. 201–217.

7. The pragmatics of swearing Timothy B. Jay, Kristin Janschewitz URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-pragmatics-of-swearing-Jay-Janschewitz/a5d6bf861794fcc0b8a6f82293bc502455570e44> (дата звернення 16.12.2023).

Гарець Надія Олексіївна

старший викладач

кафедри психології

Дніпровського гуманітарного університету

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИМ ОСОБАМ

Актуальність проблеми обумовлюється особливими викликами, з якими наразі стикається як українське суспільство загалом, так і практичні психологи в своїй роботі з умовах надання психологічної допомоги населенню. Зростає кількість звернень клієнтів, що мають статус внутрішньо переміщених осіб; разом з тим, актуалізується необхідність не тільки усвідомлювати психологічні особливості даної групи клієнтів, але і знати обґрунтовані підходи та алгоритми з надання їм психологічної допомоги.

Аналіз останніх публікацій показує про значне зростання уваги дослідників до зазначеної проблеми. Так, Т. Каменчук аналізує особливості психологічної допомоги внутрішньо переміщеним сім'ям в умовах воєнного часу [1]; М. Козак пропонує напрямки та етапи роботи із дітьми з тимчасово переселених родин [2]; Б. В. Плєскач та В. С. Уркаєв пропонують технології інтенсивної та короткотривалої психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам, в рамках якої перелічують методи для виявлення психологічної травматизації та особливостей пристосування до нового соціокультурного середовища, стосунку клієнт-терапевт, формулюють корекційну складову та ряд вправ [3].

А. Курапов та І. Данилюк, визначаючи психологічний стан українців під час війни, визначають вікові та статеві особливості переживання стресу, тривожності та депресії [4].

В роботах зарубіжних авторів, зокрема, Justine M. Gatt та співавторів порівнюються особливості молоді що є внутрішньо переміщеними особами та емігрантами, а саме їх резильєнтність, психічне здоров'я тощо [5].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації,